

UOT 60

Z.N.Eminov¹, S.H.Bağırli²
AMEA, Coğrafiya İnstitutu¹
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti²
sara_baghirli@yahoo.com

VULKAN PALÇIĞININ MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN İNKİŞAFINDA ƏHƏMİYYƏTİ VƏ MÜALİCƏ MƏRKƏZLƏRİNİN ƏRAZİ TƏŞKİLİ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *palçıq, müalicə, təbii-rekreasiya ehtiyatları, xəstəlik, infrastruktur*
Azərbaycanda xüsusilə son illərdə diqqətdə olan sahələrdən biri kimi turizm insanların nəinki asudə vaxtlarının səmərəli təşkilinə, eyni zamanda onların sağlamlıqlarının bərpasına da xidmət edir. Bu işə ölkənin təbii-rekreasiya ehtiyatlarının araşdırılmasını, qiymətləndirilməsini labüd edir. Çoxsaylı rekreasiya ehtiyatları ilə zəngin olan Azərbaycanda bu ehtiyatlar arasında müalicəvi unikal palçıqlar xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Bu nöqtəyi-nəzərindən məqalədə Azərbaycanda yerləşən palçıq vulkanları, onların zəngin tərkibi, müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadəsi, müalicənin nəticəsi haqqında məlumat verilmişdir. Eyni zamanda müalicəvi palçıqların müalicə-sağlamlıq turizminin təşkilində əhəmiyyəti göstərilmiş və onlardan geniş istifadə yolları haqqında təkliflər irəli sürülmüşdür.

З.Н.Эминов, С.Х.Багирли

ЗНАЧЕНИЕ ГРЯЗЕВЫХ ВУЛКАНОВ В РАЗВИТИИ ЛЕЧЕБНО- ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЦЕНТРОВ ЗДОРОВЬЯ

Ключевые слова: *грязь, лечение, природно-рекреационные ресурсы, болезни, инфраструктура*

В качестве одной из самых важных областей в Азербайджане туризм создает возможность не только для эффективной организации досуга, но и для отдыха и восстановления здоровья. Поэтому очень важно исследование и оценка природно-рекреационных ресурсов страны. В Азербайджане очень богатые рекреационные ресурсы, и среди них лечебные грязи должны особенно подчеркиваться.

С этой точки зрения в статье была предоставлен анализ о грязевых вулканах Азербайджана, их содержании, их использовании в лечении, результате лечения. А также важность лечебных грязей в сфере туризма были рекомендован и пути их использования.

Z.N.Eminov, S.H.Bağırli

IMPORTANCE OF MUD VOLCANOS IN THE DEVELOPMENT OF HEALTH&WELL-BEING TOURISM AND TERRITORIAL ORGANISATION OF HEALTH CENTERS

Keywords: *mud, treatment, natural-recreational resources, illness, infrastructure*

As one of the most important fields in Azerbaijan, tourism creates an opportunity not only for the effectively organisation of leisure time, but also recreation and restoration of health. That is why research and evaluation of natural-recreational resources of country is very necessary. Azerbaijan has very rich recreational resources and among them therapeutic muds should especially emphasized.

From this point of view it was given information about mud volcanos of Azerbaijan, their content, their use in treatment, the result of treatment in the article. As well as the importance of therapeutic muds in tourism has been emphasized and their ways of using have been recommended.

Azərbaycanda təbii müalicə vasitələri arasında xüsusi əhəmiyyətli üsullardan biri palçıqla müalicədir. Baxmayaraq ki, bu müalicə üsulu hələ ki ölkəmizdə Naftalan nefti və ya Duzdağ, termal sular qədər istifadə edilib, şöhrət qazanmasa da onun faydalılığı hamıya məlumdur. Fizioterapiyanın səmərəli bir üsulu kimi palçıqla müalicə hələ çoxdan məlum olan anlayışlardandır. Kimyəvi, istilik və mexaniki təsiri özündə cəmləşdirən palçıqla müalicə bir qədər mürəkkəb müalicə prosedurlarını əhatə edir. Burada istilik palçığının temperaturunu, kimyəvi təsir onun tərkibini, mexaniki təsir isə palçıq kütləsinin təzyiqini əks etdirir. Xüsusilə kurortdakənər şəraitdə vulkan palçığının müalicəvi təsirindən istifadə Saxalin adasının, Krımın xəstəxana və müalicə mərkəzlərində istifadə edilir.

Palçıq vulkanı yer qabığının dərin qatlarında baş verən proseslərlə bağlı təbii təzahürdür [10]. Palçıq vulkanları adətən neftli-qazlı sahələrlə üst-üstə düşür və məhdud sahələrdə yayılır. Bu səbəbdən də Azərbaycan palçıq vulkanının geniş yayıldığı unikal ərazilərdən hesab edilir. Azərbaycanda palçıq vulkanlarının müalicə xüsusiyyətləri 1960-cı ildə tibb elmləri doktoru Fəridə Əfəndiyevanın təşəbbüsü ilə Elmi-Tədqiqat Tibbi Bərpa İnstitutunda (o zamankı adı ilə Kirov adına Azərbaycan Elmi Tədqiqat Kurortlogiya və Fizioterapiya İnstitutu) öyrənilməyə başlanmışdır. F.Əfəndiyeva əsasən Carahan, Xıdırlı, Daşgil, Murovdağ, Ərzaini, İlanlı, Axtarma-Qaradağ, Bahar, Pirəgüşgül, Məlikçobanlı, Şorbulaq, Şıxıqaya, Qaynarca və s. yerlərdə tədqiqat həyata keçirə bilmiş, nəticə olaraq vulkan palçığının müalicədə yararlılığı, onun müalicəvi əhəmiyyəti yüksək qiymətləndirilmişdir [4, səh.11].

Digər tərəfdən ölkəmizdə palçıq vulkanlarının yerləşməsi haqqında ilk ətraflı məlumatlar 1971-ci ildə AMEA-nın akademikləri Ə.Ə.Yaqubov, Ə.Ə.Əlizadə və M.M.Zeynalov tərəfindən toplanaraq nəşr edilmiş “Azərbaycan SSR palçıq vulkanlarının atlası”-nda öz əksini tapmışdır. Nəticə etibarilə dünya ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq palçıq vulkanlarının fəallığından yaranan məhsullar, onların geoloji quruluşu haqqında ətraflı, geniş və dəqiq məlumatlar verilmişdir. Azərbaycanda palçıq vulkanlarının ərazi təşkilinə gəldikdə isə qeyd etməliyik ki, Bakı-Abşeron zonası üzrə ən çox tanınan palçıq vulkanlarına Bakıdan 80 km aralıda Atbulaq dəmiryolu stansiya yaxınlığından yerləşən Ələt vulkanları silsiləsindən olan Ayrantökən (bu vulkan sopka palçığı xaric edir) vulkanı nümunə ola bilər. Coşqun püskürmələri ilə seçilən Şamaxı-Qobustan vulkanları arasında xüsusilə Şamaxıdan 12 km aralıda yerləşən və 1977-ci ildə üzə çıxan Məlikçobanlı vulkanı, Adcivli, Mirzalı, Solaxay kimi sönməmiş vulkanlar daha çox seçilən vulkanlar arasındadır. Digər tərəfdən Bakıdan 15 km məsafədə Qobu kəndi yaxınlığında Qobu-Bozdağ vulkanı, Şonqar palçıq vulkanı, Astraxanka, Kürdəmiç, Nabur, Perekişkül, Çaykürbancı, Çaraqan, Mərəzə, Mədrəsə, Dəvəçi dəmiryolu stansiyasından 8-10 km cənub-qərbdə yerləşən Qayranca vulkanı, Xəzər sahilində Siyəzən sahəsi dairəsində qaz və palçıq xaric edən Xıdırzındı palçıq vulkanı, Qaradağ qrupuna daxil edilən Axtarma-Qaradağ, Pilpilə, Torpaqlı-Axtarma və Azərbaycanın ən böyük vulkanlarından biri olan Bakıdan 70 km şərqdə yerləşən Ələt silsiləsinin vulkanlar zəncirində olan Daşgil vulkanı bu vulkanlara nümunə ola bilər [4, səh.22-29].

Aşağıdakı xəritədə daha çox tanınan və müalicəvi əhəmiyyətli palçıq vulkanlarının yerləşməsi göstərilmişdir:

Ölkəmizdə daha çox Xəzərin qərb sahillərində geniş yayılmış vulkan palçığının ərazilərdə ümumi sayı 200-dən artıq təşkil edir. Uzun illər AMEA tərəfindən Azərbaycanın vulkan palçıqlarında bioloji aktiv maddələrin öyrənilməsi üçün araşdırmalar aparılmışdır. Bununla da Şorbulaq və Axtarma-Qaradağ vulkanlarının palçığı terapevtik təmayüllü xəstələrin müalicəsində Bakının poliklinikaları, Abşeron yarımadasının sanatoriya-profilaktoriyaları, “8-ci kilometr” qəsəbəsinin kosmetoloji müalicəxanası, Bahar vulkanının palçığı Ələt-liman stansiyasının qovşaq xəstəxanası, Babazənən palçığı Salyanın mərkəzi xəstəxanası kimi yerlər olmaqla ümumilikdə 15 tibb müəssisəsində tətbiq edilə bilmişdir.

Yüksək balneoloji xüsusiyyətlərinə görə vulkan palçığı müxtəlif tipli xəstəliklərin müalicəsi üçün faydalıdır. Bunlara onurğa, oynaq, dayaq-hərəkət sistemi, mədə-bağırsaq, ətraf əsəb-sinir sistemi, ginokoloji, kosmetoloji, uroloji xəstəliklər, ateroskleroz, boyun osteoxondrozu, şəkər xəstəliyi kimi xəstəliklər nümunə göstərilə bilər. Şübhəsiz ki, vulkan palçığını müalicəvi əhəmiyyətli edən onun tərkibinin brom, maqniyum, yod, dəmir, mis, vanadium, litium və s.

kimi elementlərlə zəngin olmasıdır ki, bu da öz növbəsində palçıqın müalicəvi effektivliyinə təsir göstərir. Bunlarla yanaşı palçıqın tərkibində naftən, humin və fulvo turşuları kimi bir sıra üzvi maddələr, fermentlər və bəzi bakterisid maddələr müəyyən olmuşdur ki, bunlar da öz növbəsində orqanizmin müalicəsində səmərəli təsirə malikdirlər. Bu zəngin tərkibinə görə vulkan palçığı hətta Naftalan neftinə yaxın hesab edilir. Eyni zamanda qeyd etməliyik ki, palçıq vulkanları əsas etibarilə neft-qaz ərazilərində geniş yayılır. Bu isə təbii olaraq palçıqın kimyəvi tərkibinə, onun müalicəvi xüsusiyyətləri ilə əks edilir, onu torf, lil kimi digər yerüstü mənşəli maddələrdən fərqləndirir.

Dünyaya nəzər salsaq, görürük ki, dünyada palçıq vulkanlarının yayılması heç də bərabər sayda deyildir. Əgər doğma Azərbaycanda bu palçıqların sayı 230-dursa, Türkmənistanda bu rəqəm 25, Gürcüstanda 15, Saxalində 3, Kırımda 65-dir. Bundan başqa Hindistan, Çin, Yeni Zelandiya, Venesuela, Yaponiya, Yava adaları, Malay arxipelağı, Sumatra, Kolumbiya, Meksika, Peru, İran, Pakistan, İtaliya, Ruminiya və digər bir sıra ölkələrdə də palçıq vulkanlarının olduğu məlumdur. Hesablamalara görə onların ümumilikdə sayı 250-dən artıq deyildir. Bu rəqəm isə təqribən Azərbaycanda mövcud vulkan palçıqlarının ümumi sayı qədərdir [3, səh.29].

Çoxsaylı faydalı mikroelementlərlə, üzvi maddələrlə zəngin olan palçıq vulkanlarının müalicəvi xüsusiyyətlərində əsas üstünlüklərindən biri onun tərkibinin stabil olmasıdır. Bu isə o deməkdir, bu palçıq xaric olduğu anla yanaşı, qurudularaq daha sonra da rahatlıqla istifadə edilə bilər. Bu məqsədlə qurudulmuş palçığı su ilə qarışdırıb istifadə etmək kifayətdir. Bu halda su ilə isladılmış palçıq ilkin vəziyyətini bərpa edərək effektivliyini itirmədən eyni dərəcədə müalicəvi təsir göstərə bilər. Beləliklə deyə bilərik ki, vulkan palçıqları nəinki təzə, hətta qurudulmuş halda belə müalicə məqsədli istifadə edilə bilər [11].

Palçıqla müalicə prosedurunun təsiri sorucu, ağrısızlaşdırıcı və iltihab əleyhinə təsir ilə təzahür edir. Xəstələrdə bu prosedurun təsiri ilə sinirlərdə iltihab halları azalır, iltihab infiltratları sorulur, sınıqlar zamanı sümük döyənəyin yaranması prosesi stimula olunur, əzələlərin tonusu normalaşır, maddələr mübadiləsinin pozulması dövründə yumşaq toxumalarda və oynaqlarda duz və başqa maddələrin yığıntıları, onurğa və oynaqlarda hərəkətlərin həcmi artır. Bütün bunlar isə öz növbəsində xəstələrin normal yaşam – həyat tərzlərinə geri qayıtmalarına, əmək fəaliyyətlərinin bərpasına vəsilə olur.

Qeyd olunmalıdır ki, palçıq prosedurları bitən kimi onun təsiri yekunlaşmır, sonrakı dövrdə də bir müddət daha (5-6 saat) davam edir. Bu təsir isə hər gün yenidən toplanaraq orqanizmin reaktivliyinin yeni fonunun yaranmasına səbəb olur. Orqanizmin bu şəkildə yenidən qurulması onun xəstəlik törədicisi ilə mübarizəsinin əsas amillərindəndir. Az minerallaşmış peloidlər, yəni lil palçıqlar orta dərəcədə oyandırıcı təsir göstərir və palçıq prosedurunun bilavasitə sonrakı prosesinin, təsirinin daha mülayim olmasına və uzun sürməsinə şərait yaradır. Palçıq vulkanlarının bu xüsusiyyəti yarıməkəskin xəstəliklərin, məsələn, bel-oma radikulitinin yarıməkəskin formasının müalicəsi zamanı faydalı təsire malik olur. Bununla müqayisədə çox minerallaşmış peloidlər dəri reseptorlarına güclü oyandırıcı təsir göstərir ki, bu isə oyanma fazasından sonra beyin qabığına tormozlanma proseslərinin daha da qüvvətlənməsinə səbəb olur.

Nəinki ölkəmizdə o cümlədən, dünyada palçıqla müalicənin müsbət təsirləri əsas etibarilə onurğa beyninin xoşxassəli ektramedulyar şişlərinin çıxarılmasından sonra daha çox müşahidə edilir. Lakin sözsüz ki, bu təsirin effektiv olması üçün xəstəliyini erkən başlanğıc mərhələsində təşhisi vacibdir, yəni xəstəlik

çox köhnə olmadıqda təqribən 2-3 ilə qədər olduqda və onurğa beyninin bütövlüyü tam itmədikdə və ya dəyişilmədikdə tətbiqi lazımlıdır. Bununla belə gizli infeksiyaların səbəb olduğu bir sıra xəstəliklər zamanı palçıq prosedurunun müəyyən dərman preparatları ilə birgə tətbiqi məsləhət edilir. Qişalara qansızma nəticəsində onurğa beynində süstləşmə olduqda palçıqla müalicə həyata keçirilməklə hətta cərrahi müdaxilələrin qarşını da ala bilər. Digər tərəfdən etiologiyası vərəm olmayan bir sıra xəstəliklər o cümlədən, keçirilmiş qrip, meningit, gənə və revmatoid mənşəli ensefalitlərin ağırlaşmış hallarının müalicəsi zamanı da palçıqın keyfiyyətli nəticə verdiyi müəyyən edilmişdir. Lakin, onurğa beyninin tam və ya qismən zədələndiyi hallarda müalicə prosedurlarının daha az effektiv olduğu bildirilməlidir. Çanaq orqanları ilə bağlı nasazlıqlar zamanı (yataq yarası, sidik saxlaya bilməmək) müalicədə daha müsbət nəticə əldə olunması üçün adi suya və ya mädən suyuna 1-2 vedrəyə qədər palçıq qatılması ilə nisbətən duru yəni, maye halına gətirməklə palçıq müalicəsi tətbiq edilə bilər. Həmçinin, xəstəliklərin sonrakı mərhələlərində qeyd edilən prosedurla yanaşı, müalicə prosesinə suda gimnastikanın da əlavə edilməsi məqsəduyğun hesab edilir.

Xəstəliklərlə mübarizədə istifadə edilən palçıqla müalicə metodlarına “palçıq yaxalıq”, “palçıq gödəkcə”, “palçıq çəkmə”, “palçıq şalvar”, və s. kimi metodları nümunə çəkmək olar. Prosedurlar günəşırı 15-30 dəqiqə ərzində olmaqla kurs olaraq 1 ay və ya 1.5 ay davam edir ki, bu müddət ərzində də adətən 14-16 prosedur tətbiq edilə bilər. Müalicə palçıqının temperaturu isə 38-40⁰ C təşkil edir [4, səh.34-35].

Qeyd olunan xəstəliklərlə yanaşı son dövrlərdə palçıqla müalicə həmçinin uşaq beyin iflici, parkinsonizm, yayılmış skleroz, miopatiyalar, periferik sinir sistemi xəstəliklərində də tətbiq edilir. Xüsusilə, periferik sinir sistemi xəstəliklərində müalicə palçıqının temperaturunun aşağı olmasına diqqət yetirilir ki, effektiv nəticə əldə edilə bilsin. Vegetativ sinir sistemi xəstəliklərində o cümlədən, migren zamanı “palçıq yaxalıq”, sklerodermiya zamanı “palçıq əlcəklər”, reyno xəstəliklərində palçıq horra ilə 4 kameralı elektrik vanna, solyartlər, qanqlionitlər, diensefalitlər, trunsitlər zamanı elektrik prosedurları ilə yanaşı palçıq amplikasiyaları təyin və tətbiq edilə bilər. Mədə-bağırsağ xəstəliklərinə bu müalicənin tətbiqi əsasən palçıq amplikasiyası, palçıq məhlulu ilə düz bağırsağın yuyulması və eləcə də mikroklizma edilməsindən ibarət olur. Öd kisəsi və qaraciyər xəstəliklərində palçıq prosedurunun tətbiqi ağırları sakitləşdirməklə, öd kisəsi spazmlarının aradan qaldırılmasına müsbət təsir edir. Bununla yanaşı qaraciyərin öd hasiletmə funksiyası normallaşır, qlikogen əmələgətirmə, antitoksik fəaliyyətləri bərpa olur, iştahsızlıq hissi aradan qalxır, ağızdakı acılıq hissi isə yox olur. Qaraciyər və öd kisəsi xəstəliklərinin müalicəsi ümumilikdə 12-14 dəfə təkrarlanmaqla günəşırı 15-20 dəqiqə ərzində 40-42⁰ C temperaturda həyata keçirilir. Son dövrlərdə palçıqla müalicənin səkarli diabet xəstəliyinin ilkin mərhələsində də keyfiyyətli nəticələr verdiyi müşahidə edilmişdir.

Bununla əlaqədar olaraq bir neçə illər öncə Yessentuki kurort müalicə mərkəzində aparılan araşdırma və müşahidələrdə müalicədən sonra xəstələrin qanında şəkərin miqdarının azaldığı məlum olmuşdur. Bu xəstəliyin müalicəsində kiçik ölçülü palçıq amplitudası günəşir 38-39⁰ C temperaturda mədəaltı vəzi nahiyəsinə yerləşdirilir, 15 dəqiqə müddətində orada saxlanılır. Müalicə prosesi isə 10-12 seansdan ibarət olur. Mədənin şirə ifrazı və ya hərəkət fəaliyyəti pozulduqda da eyni temperaturda eyni proses, lakin 20-30 dəqiqə ərzində və 15-16 prosedurdə tətbiq edilir. Palçıqla müalicənin nəticəsində xəstələrdə ağrılar sakitləşir, turşuluq hissi azalır, mədə və qida borusunun spazmi keçir, iştaha bərpa olur və dispepsiya (həzmin pozulması) əlamətləri azalır. Lakin təbii ki, müalicə kəskinləşmədən, qanaxmalar olmadığı dövrlərdə tətbiq edilir. Oynaq və onurğa xəstəliklərində palçıqla müalicənin əsas müsbət nəticəsi yerli hiperemiyanın yəni, qanın çox gəlməsi ilə orqanın oksigen və qida maddələri ilə qidalanmasının yaxşılaşması və iltihabın sorulmasından ibarətdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Qobustanın palçıq vulkanları əsas etibarilə, Təbaşir və Paleogen çöküntüləri üzərində yerləşmişdir. Digər vulkan əraziləri ilə müqayisədə Qobustanın turizm baxımından əhəmiyyətini daha yüksək qiymətləndirmək olar. Məlum olduğu kimi, Qobustan dövlət tarix və bədii qoruğu burada yerləşir. Vulkan palçığının müalicəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq bazasında sanatoriyalar fəaliyyətə başladığı təqdirdə, müalicəyə gələnlər üçün muzeyə ekskursiyalar təşkil oluna bilər. Bu isə turistlərin müalicədən kənar asudə vaxtlarının səmərəli təşkili deməkdir [7, səh.270].

Göstərilənləri ümumiləşdirərək qeyd etməliyik ki, palçıqla müalicəyə göstəriş olan xəstəliklərə aiddir: radikulit, pleksit, nevrilit, polinevrilit kimi periferik sinir sistemi xəstəlikləri, onurğa, əzələ-bağ aparatı xəstəlikləri, oynaq, əzələ, sümük, vətəq yataqları kimi hərəkət orqanı xəstəlikləri, mədə və onikibarmaq bağırsağın xora, gastrit, periqastrit kimi həzm traktı xəstəlikləri, ensefalitin qalıq əlamətləri, araxnoit, mielit kimi mərkəzi sinir sistemi xəstəlikləri, xroniki hepatit, hepatoxolesistlər, xroniki kolit, enterekolit, proktit kimi bağırsağ xəstəlikləri, əməliyyatdan sonra öd kisəsində yaranan çapıq və bitişmə kimi qaraciyər və öd kisəsi xəstəlikləri, qulaq, burun, boğaz və dəri xəstəlikləri. Bununla belə vərəm xəstəliyinin bütün formalarında, qızdırmalı hallarda, xəstəliyin kəskinləşdiyi dövrlərdə, nefrit və nevrozlarda, bədxassəli və ya xoşxassələri şişlərdə, təkrar qanaxmaya meyilli olan hallarda, qan xəstəliklərində, yoluxdurucu və kəskin mərhələdə olan zöhrəvi xəstəliklərdə, eləcə də orqanizmin olduqca zəif olduğu hallarda palçıq vasitəsilə müalicə tətbiq edilmir.

İstənilən halda palçıqla müalicə metodunun tətbiqi həkimin seçimindən asılı olaraq dəyişə bilər. Müalicə digər bir sıra amillərlə və ya onların da normaya salınaraq nizamlanması ilə birgə tətbiq edilir ki, buraya qidalanma, yuxu, gündəlik rejimlərin düzgün ardıcılıqla tətbiqi aid ola bilər.

Azərbaycanda iki növ müalicə palçığı – Masazır lil palçığı və vulkan palçıqları mövcuddur. Vulkan palçığı ilə periferik sinir sistemi, mərkəzi sinir sistemi xəstəliklərinin müalicəsində yaxşı nəticələr əldə edilmişdir.

Kurortlarda palçıqla müalicənin təşkili göl-palçıq və balneo-palçıq yəni, palçıq müalicəxanaları olmaqla iki palçıq təsərrüfatına ayrılır. Göl-palçıq təsərrüfatının məqsədi mənbədən əldə edilən palçığın qənaətlə işlədilməsindən və mühafizəsindən ibarətdir. Bunun üçün göldə palçığın yaranması prosesini izləmək və lazım olduqda su rejimini suni surətdə tənzimləmək lazımdır. Burada əsasən şor göllərin, limanların, dəniz körfəzlərinin, mədən suları və şirinsu mənbələrinin dibində yaranan lil palçıqlar nəzərdə tutulur. Balneo palçıq təsərrüfatı isə peloidin bir sıra nöqsanlarını (zibillənmə kimi) aradan qaldırmaqla onun tərkib və xassələrini saxlamağa istiqamətlənir. Lakin sözsüz ki, palçığın müalicə məqsədilə mənbəyindən daşınması zamanı diqqətli olmaq lazımdır ki, onun keyfiyyəti öz əhəmiyyətini, təsirediciliyini itirməsin. Bunun üçün əksər hallarda xüsusi assenizasiya avtomatından istifadə edilməsi məqsəduyğundur. Bu halda palçığın hermetik, kip, bağlı qablarda daşınması ilə onun günəş şüasından, yolda itkiyə yol verilməsindən və ya çirklənməsindən mühafizə edilməsi mümkündür [4, səh.75].

Xüsusilə son illərdə, bilavasitə XXI əsrin başlanğıcından etibarən dünyada kütləvi hal alan turizm fəaliyyətinin əsasını bildiyimiz kimi təbii ehtiyatların zənginliyi təşkil edir. Dünyada turizmin müxtəlif növləri formalaşır, inkişaf edir, qabaqcıl dünya ölkələri hər il turizmdən milyonlar hətta milyardlarla dollar gəlir əldə edir. Dünya təcrübəsinə nəzər salmaqla asanlıqla şahid ola bilərik ki, turizm yalnız təbii ehtiyatların hesabına deyil, eyni zamanda bu ehtiyatlardan düzgün istifadə yollarının tapılması, infrastrukturların təmin edilməsi hesabına yaranır və inkişaf edir. Artıq ölkəmizdə də bilavasitə son onillikdə turizm sahəsində əsaslı addımlar atılmışdır və bu sahədə görülən işlər tədricən töhfəsini verməkdədir. Bugün Azərbaycanda qış, biznes-konqres, hadisə və ya tədbir, idman turizmi sahəsi formalaşır. Lakin təəssüf ki, müalicə-sağlamlıq turizmində bunu hələ ki deyə bilmirik. Azərbaycanın zəngin təbii-rekreasiya ehtiyatları – müaliəvi nefti (Naftalan), duz mağarası (Duzdağ), mineral-termal suları, dərman bitkiləri, müalicəvi palçıqları burada müalicə-sağlamlıq turizminin ən perspektivli sahələrdən biri olduğunun ən böyük sübutudur.

Bunlarla yanaşı qeyd etməliyik ki, Abşeronda palçıq vulkanlarının müalicədə istifadə edildiyi sanatoriyalar mövcuddur. Bu sanatoriyalara Abşeron, Günəşli, Qaranquş, Şıx nümunə çəkilə bilər. Abşeron sanatoriyası əsas etibarilə mədə-bağırsaq xəstəliklərinin müalicəsi üzrə ixtisaslaşmışdır və müalicə əhəmiyyətli xarakterik xüsusiyyətləri onun şəfaverici balneoloji mənbələri, müalicəvi palçıqları, qumlu çimərlikləri və iqlimidir. Günəşli sanatoriyasında təbii müalicəvi palçıq və mineral yodlu bromlu su vasitəsilə sinir sistemi, nevroloji xəstəliklərin müalicəsi həyata keçirilir. Qaranquş sanatoriyası uroloji xəstəliklərin

müalicəsi üzrə ixtisaslaşmışdır, müalicə isə mineral yod-bromlu sular və təbii müalicəvi palçıqlar vasitəsilə həyata keçirilir.

Lakin bildiyimiz kimi, bütün adı çəkilən təbii ehtiyatlar hələ turizmin tam formalaşması və ya inkişafı demək deyil. Buna nail olmaq üçün infrastruktur da formalaşmalıdır ki, ölkəmizdə artıq bir sıra müalicə-sağlamlıq turizminin əsas infrastrukturlarından sayılan sanatoriya-kurort müəssisələri və xəstəxanalar yaradılmışdır. Bakı-Abşeron zonasında Şıx, Abşeron, Günəşli, Qaranquş, Bilgəh sanatoriyaları, Şəki-Zaqatala zonasında Şəfa, Delfin, Yengicə-İstisu sanatoriyaları, Quba-Xaçmazda Qalaaltı sanatoriyası, Lənkəran-Astarada İstisu Fatimeyi-Zəhra, Şəfa, Lənkəran hərəkət üzvləri sanatoriyaları, Gəncə-Qazaxda Naftalan, Rixos, Möcüzəli Naftalan, Çinar otel Naftalan sanatoriyaları bunlara nümunə ola bilər. Bunların bəzilərində təbii müalicə üsulları arasında palçıqla müalicə də artıq tətbiq edilir. Nəticə etibarilə, aşağıdakı addımların görülməyi təqdirə müalicə turizminin bir vasitəsi kimi palçıq vulkanlarından istifadə formalaşmaqla yanaşı, onun inkişafına da şübhəsiz ki, nail olunacaqdır:

- Müalicəvi palçıqların çoxluq təşkil etməsi, onların xəstəliklərin müalicəsindəki əhəmiyyətini də nəzərə almaqla, xüsusilə onların olduğu ərazilərə yaxın yerlərdə sağlamlıq müəssisələrinin, sanatoriya-kurort tipli müəssisələrin inşa edilməsi;
- Müalicənin düzgün təşkil edilməsi cəhətdən peşəkar tibbi personalın, xidmətlərin və turizm fəaliyyətinin keyfiyyətli təmini baxımından peşəkar ixtisaslı turizm kadrlarının bu müəssisələrə cəlb edilməsi;
- Reklam-təbliğat işinin gücləndirilməsi, müalicəvi əhəmiyyətli palçıqların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması ilə turist axınının yaradılması;
- Yol, nəqliyyat, qidalanma müəssisələri kimi digər bütün infrastrukturların formalaşdırılması, mövcud olanlarının bərpa edilməsi ilə müasir standartlara uyğunlaşdırılması.

ƏDƏBİYYAT

1. *Budaqov B.Ə.*, “Azərbaycanın təbiət abidələri”, Bakı 1990, 180 s.
2. *Dərgahov V.S.* Rekreasiya-turizm ehtiyatları, Bakı: MBM, 2008, 209 s.
3. *Əfəndiyeva F.P.*, “Azərbaycanın müalicəvi palçıqları”, Bakı, 1971, 62 s.
4. *Əfəndiyeva F.P.*, “Şəfalı palçıqlar”, Bakı, 1984, 64 s.
5. *Əliyev Ad.A., Quliyev İ.S., Feyzullayev Ə.Ə.* “Palçıq vulkanları haqqında nə bilirik?”, Bakı 2012, 206 s.
6. *Kəngərli T.N., Babayev Ş.Ə.*, “Azərbaycan Respublikasının geoloji irsi”, Bakı, 2013, 147 s.
7. *Yusifov E., İsayeva N., Əsgərov F.*, “Abşeron yarımadasının təbiət abidələri”, Bakı, 2007, 423 s.

8. “Kurort” Səhmdar Cəmiyyətinin 2010-2014-cü il hesabatları, 54 s.
9. Керимова Э.Д., «Специфические особенности динамики ландшафтов районов развития грязевого вулканизма (на примере Абшерон-Гобустанского района Азербайджана), 2014, 5 s.
10. Керимова Э.Д. «Тенденции трансформации ландшафтных комплексов грязевых вулканов», 2010, 6 s.
<https://ekointer.wordpress.com/2012/07/29/vulkan-palcigi-mualic%C9%99>
11. [vasit%C9%99sidir/](https://www.gia.az/view.php?lang=az&menu=48&id=1131)
12. <https://www.gia.az/view.php?lang=az&menu=48&id=1131>

Redaksiyaya daxil olub 17.04.2020